

KAŽDODENNÍ ŽIVOT DĚTÍ A PROBLEMATIKA DELIKVENCE ZA PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLKY

Martina HALÍŘOVÁ

Ústav historických věd, Filozofická fakulta, Univerzita Pardubice
Studentská 84, 532 10 Pardubice, Česká republika
martina.halirova@upce.cz

HALÍŘOVÁ, Martina. **The everyday life of children and problems of delinquency during the World War I.** The paper discusses the life of children during the First World War and the problem of delinquency and criminality of young people. The article uses the memories of Miroslav Mužík and Stanislav Řada. Stanislav Řada spent the war as a delinquent child – he stole coal, food and he roamed the streets of Prague while Miroslav Mužík spent his youth and the war in the reformatory. The paper describes the causes of the rising delinquency and also the lives of young delinquents. It compares the two life experiences. The war changed everything – influenced life in the institution and also the life out of the institution.

Klíčová slova: první světová válka; děti; mládež; delikvence; životní zkušenosti;

Keywords: World War I.; children; young people; delinquency; life experiences;

Príspevek se zaměří na sledování života dětí za první světové války. Důraz je kladen na výchovné problémy, které válka přinesla. Pramenem pro zmapování se staly paměti sepsané Stanislavem Řadou¹ a nepublikované vzpomínky Miroslava Mužíka.² Oba zmiňovaní pamětníci strávili část svého mládí v polepšovacím ústavu, přičemž Miroslav Mužík ve vychovatelně pobyl celou válku a Stanislav Řada se do polepšovaciho ústavu dostal až po válce. Oba prožitky se od sebe diametrálně liší, zatímco Miroslav byl za zdmi ústavu relativně v bezpečí, Stanislav

¹ Stanislav Řada (1905-1985) psal pod pseudonymem Vašek Káňa. Byl třetím z devíti dětí deputát-ního kočího, který padl v prvním roce světové války. První třídu obecné školy navštěvoval v Hostíně u Kralup nad Vltavou, zbývající třídy a dva ročníky měšťanské školy dochodil v Praze. Zde se také začal učit strojním zámečnickem, doučil se v polepšovně v Opatovicích nad Labem. Na život rodiny za války vzpomíná v díle *Válkou narušení* (1959).
<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=450> Za upozornění na autora děkuji prof. Mileně Lenderové.

² Miroslav Mužík (*1901-?) v raném dětství byl dán z důvodu těžké tuberkulózy matky na výchovu do pěstounské rodiny. Zde vyrůstal do svých osmi let, kdy jeho matka žijící v Praze zemřela. Od roku 1909 žil u svého strýce v Praze. Roku 1912 byl strýcem dán do Vychovatelny hlavního města Prahy, kde strávil období první světové války. Na tuto dobu sepsal v roce 1951 vzpomínky uložené v archivu hlavního města Prahy. Archiv hlavního města Prahy (dále AHMP), Šest let v ústavu hlav. města Prahy, neinventováno.

musel čelit životu v ulicích Prahy. Dále byla využita dobová literatura reflektující život dětí za světové války a editované vzpomínky,³ přičemž vzpomínky sepsané Stanislavem Řádou jsou unikátní vylíčením života toulavých a zločinných dětí.

Koncept dětské delikvence a zločinnosti se objevuje na přelomu 18. a 19. století.⁴ K akcentaci problému dochází od poloviny devatenáctého století, což souvisí s industrializací, která vedla k postupnému uvolňování vazeb v rodině.⁵ Příčiny delikvence a kriminality dětí a mládeže jsou hledány v nedostatečné výchově, nedostatečné docházce do školy a v nedostatku dozoru. Vinu na delikventní chování neslo prostředí, ve kterém dítě vyrostlo – alkoholismus rodičů, nevzdělanost nebo nekvalitní bytové podmínky. Zároveň byly hledány prostředky, jak čelit kriminalitě mladistvých. Objevuje se myšlenka možnosti převýchovy pomocí doplnění vzdělání. Jedině bylo možné převychovat, pouze pokud byl vyjmut ze svého prostředí. Úspěch byl zaručen do dvaceti let života. Po dovršení tohoto věku byl delikvent považován za nepřevychovatelného.⁶

Nástrojem pro boj s delikvencí a kriminalitou mladistvých se stala zákonná opatření, vznik specializovaných ústavů a dobročinnost. První stanovení dětské trestní odpovědnosti nalezneme v zákoníku z roku 1803, začínala čtrnáctým rokem. Dítě se mohlo dostat před soud již dříve – i jako dvanáctileté, protože zákon uvádí jako jednu z polehčujících okolností věk pod dvanáct let.⁷ Zákon z roku 1852 upřesnil trestnost. Dítě zůstalo beztrestné do deseti let, za případné poklesky je měl potrestat otec nebo poručník, ale jedenácti až čtrnáctileté děti byly již trestány soudně – čekal je nižší trest. Pro čtrnácti až šestnáctileté osoby byl trest o něco vyšší a v šestnácti letech se stával jedinec plně trestně zodpovědným za své činy. Zákoník poprvé počítal i se speciálním vězením, které by bylo určeno pouze pro mladistvé, a kde by probíhala převýchova.⁸ Nicméně v této době žádné převýchovné ústavy specializované na děti a mládež ještě neexistovaly. Mladiství delikventi byli drženi ve stejných prostorách jako dospělí a vězení sloužilo v očích filantropů jako učiliště zločinu, proto první iniciativa vychází z těchto řad. V roce 1839 vznikl v Praze spolek zaměřený na péči o mladistvé delikventy, kteří byli propuštěni z káznice. Spolek *Jednota pro blaho propuštěných mladistvých káránců* usiloval o spolupráci s vedením nápravných nařízení a kromě kareňní péče zřídil vlastní vychovatelnou „U dobrého pastýře“ určenou pro děti mladší čtrnácti let.⁹ Dopad aktivit *Jednoty* zůstal omezen na Prahu. Další nové soukromé ústavy vznikly až na počátku 80. let 19. století, jedním z nich byla i Vychovatelná

³ SCHNEIDER, Jan. Dítě a válka: smutné obrázky z velkého města. Praha: Melantrich, 1920; HÄMMERLE, Christa (Hg.). Kindheit im ersten Weltkrieg. Wien – Köln – Weimar: Böhlau, 1993.

⁴ LENDEROVÁ, Milena – RÝDL, Karel. Radostné dětství? Dítě v Čechách 19. století. Praha – Lito-myšl: Paseka, 2006, s. 296n.

⁵ LENDEROVÁ – RÝDL, ref. 4.

⁶ Národní archiv v Praze, Zemský výbor III. 1874-1928, XXIII. Zemské donucovací pracovny a polepšovny, Stanovy král. české zemské polepšovny pro mladistvé korrigendy, kart. 9945.

⁷ Kniha práv nad přečiněními hrdelními a těžkými řádu městského, (totiž policie) přestupky. Vídeň: J.T. Grozny z Trattnerůw, 1804, § 2 a 39.

⁸ LEPAŘ, Mojmír. Ochrana práv osob nedospělých a nezletilých. Třebenice : Pařík, 1910.

⁹ SECKÝ, Rudolf. Smilování a útrpnost s ubohými a nešťastnými. Obrázky ze života těch, na něž rádi zapomínáme. Praha: Maticе lidu, 1910, s. 194.

hlavního města Prahy otevřená roku 1883.¹⁰ O dva roky později vyšel zákon o zřizování polepšoven a donucovacích pracoven,¹¹ jenž navazoval na protitulácký zákon z roku 1873 a inicioval vznik zemských polepšoven. První polepšovna byla zřízena v Kostomlatech pod Milešovkou, brány chovancům otevřela roku 1888. V průběhu doby vznikly ještě polepšovny v Opatovicích nad Labem a v Králíkách. Do jmenovaných ústavů patřili mladiství, kteří spáchali trestný čin nebo přestupek „tuláctví, žebráctví a zahálky“.¹² Nové ústavy kapacitně nestačily, proto se do nápravné výchovy zapojovaly charitativní spolky. Rovněž se objevily pokusy o prevenci kriminality a delikvence, a to v podobě organizace volnočasových aktivit dětí a mládeže. Zároveň začaly být zřizovány školky určené pro děti pracujících matek,¹³ dále besídky a družiny pečující o děti v době mimoškolní. S těmito aktivitami se setkáváme především v průmyslových městech, která musela řešit sociální problémy spojené s industrializací.¹⁴

První světová válka a její dopady na zázemí více zviditelnila problematiku delikvence a zločinnosti dětí. Mobilizace převrátila, slovy Vaška Káni, všechno.¹⁵ Po odchodu otce na frontu chyběla dětem autorita, což pociťovaly především matky, které musely každý den shánět pro svoji rodinu potraviny. Většina pamětníků na dobu první světové války zmiňuje hlad a neustálé shánění potravin jako součást dětství. Děti byly pověřovány stáním ve frontách, sbíráním zbytků po sklizni na polích a často byly posílány i k sousedům, aby vyprosily chybějící poživatiny, ne vždy byly úspěšné.¹⁶

Mobilizace se nevyhnula ani učitelům, mnohé školy byly zabráný vojenským erárem, proto bylo zavedeno půldenní vyučování. Množily se dny, kdy se neučilo z důvodu epidemie nebo nedostatku uhlí. Tato situace měla vliv na chování dětí, které začaly trávit více dní mimo školu. Objevují se stížnosti na to, že mladíci chodí za školu, kouří a hrají ve skrytu karty.¹⁷ Odrostlé děti musely převzít část zodpovědnosti za výživu rodiny. Vašek Káňa tráví více dnů mimo školu, protože pracuje ve chlévě,¹⁸ nahrazuje tak chybějící ruce otce. Po příchodu do Prahy školu navštěvuje nepravidelně, protože v rodině jsou jediné boty, o které

¹⁰ Na území Čech vznikly: Vychovatelna arcivévodkyně Alžběty okresu vinohradského a žižkovského roku (1886), Vychovatelna manželů Olivových v Říčanech roku (1896), Chlapecká vychovatelna v Hradci Králové (1910). Vychovatelny určené pouze pro dívky vznikly v Černovicích u Tábora, v Lobči u Kralup nad Vltavou a ve Veleslavíně.

¹¹ Zákon ze dne 24. května 1885, č. 89 a zákon ze dne 24. května 1885, č. 90. Zákoník říšský pro království a země v radě říšské zastoupené na rok 1885, Vídeň 1885.

¹² Zákon ze dne 24. května 1885, č. 89 o tom, kdo může být držen v donucovacích pracovních nebo polepšovacích ústavech, Zákoník říšský pro království a země v radě říšské zastoupené na rok 1885, Vídeň 1885, § 8.

¹³ Nedostatečný dozor nad dětmi ze strany rodičů byl považován za jednu z příčin delikvence.

¹⁴ K vývoje ochrany dětí viz HALÍŘOVÁ, Martina. Sociální patologie a ochrana dětství v Čechách od dob osvícenství do roku 1914. Disciplinace jako součást ochrany dětství. Pardubice : Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2012.

¹⁵ KÁŇA, Vašek. Válkou narušení. Praha: Československý spisovatel, 1953, s. 1.

¹⁶ Cenné vzpomínky na dobu první světové války vyšly v rámci projektu *Damit es nicht verloren geht* v roce 1993, viz HÄMMERLE, Christa (Hg.). *Kindheit im ersten Weltkrieg*. Wien – Köln – Weimar: Böhlau, 1993.

¹⁷ SCHNEIDER, ref. 3, s. 11.

¹⁸ KÁŇA, ref. 15, s. 8 – 10.

se dělí tři děti.¹⁹ Jindy je matkou pověřen, aby za ní vystál frontu před jatkami a přinesl domů krev.²⁰ Z ní upečená buchta měla nasytit devět hladových dětí.²¹ Ze školy definitivně Vaška Káňu vyhání zima a nedostatek uhlí. Společně s matkou chodí krást uhlí do výtopy. Není to jediná rodina, která se takto snaží přežít tuhou zimu, krást uhlí chodí celý „barák.“²² Kamarád Václava František Karásek ze zoufalství utíká z domova. Stává se z něj žebrák a tulák.²³ Žebrání v této době bylo trestné, i mladistvý žebrák mohl být chycen četníkem a odveden před soud. Pokud byl chycený žebrák starší čtrnácti let, čekalo ho vězení v délce osm dní až měsíc.²⁴ Děti žebraly často s malým sourozencem na rukou, aby budily větší soucit, a nebylo výjimkou, že je žebrat poslali rodiče. Postupem války začíná být žebrota většinovou společností tolerována, protože každý měl někoho ve válce.²⁵

Novým fenoménem městských ulic se stali tzv. pajčlíkáři – jednalo se o děti sbírající nedopalky cigaret a doutníků na ulici. Tabák byl za války nedostatkové a ceněné zboží. Doma navlhlý tabák usušili, nacpali do nových dutinek a poslali znovu jako vzácné zboží do světa.²⁶ Nejednalo se o trestný čin, ale z hlediska mravní integrity dítěte byly za nebezpečné považovány návštěvy restauračních zařízení, kde děti tabák prodávaly. Navíc kvůli sběru často chodily za školu. Velkým problémem se během války stal nárůst kriminality mladistvých. Zatímco v roce 1914 činil podíl osob do 20 let odsouzených pro zločiny 20,7 %, do roku 1918 vzrostl počet odsouzených v této věkové kategorii téměř dvakrát, na necelých 41 %.²⁷ Důvodem byl především hlad a nedostatek topiva. Lidé se ze zoufalství dopouštěli i lesního pychu, např. ve Vídni se stal obětí tuhé zimy Vídeňský les.²⁸

Během války se množí útky z domova. Důvodů pro útěk mohlo být několik – inspirace kamarádem, časté bití, špatné zacházení, hlad a zoufalství.²⁹ Hlad a zoufalství matky byly důvodem, proč utekl z domova i Vašek Káň.³⁰ Hlad je i důvodem, proč se z Václava stává zloděj uhlí – „uhlobaron“. Uhlobaroni čekali na vlaky vezoucí uhlí, naskakovali na vagony a shazovali uhlí na trať, pak je sbírali, a buď nosili domů, nebo prodávali. Tato dobrodružství končila občas tragicky pod koly vagónů.³¹ Děti, které utekly z domova, bydlely na výsypkách, hromadách odpadu u hutnických pecí, kde bylo teplo. Bydlení na haldách bylo nebezpečné a občas se stalo, že se dítě otrávil kysličníkem uhelnatým.³² Sám Vašek Káň si byl vědom bezvýchodnosti své situace: „Každé probuzení na hal-

¹⁹ KÁŇA, ref. 15, s. 24.

²⁰ KÁŇA, ref. 15, s. 24.

²¹ KÁŇA, ref. 15, s. 25-26.

²² KÁŇA, ref. 15, s. 31-32.

²³ KÁŇA, ref. 15, s. 57-58.

²⁴ Trestní zákon z roku 1852, č. 117 ř. z., § 520-521.

²⁵ SCHNEIDER, ref. 3, s. 16.

²⁶ SCHNEIDER, ref. 3, s. 13.

²⁷ ŠEDIVÝ, Ivan. Češi, české země a Velká válka 1914-1918. Praha: NLN, 2001, s. 267.

²⁸ HÄMMERLE, ref. 16, s. 50-51.

²⁹ SCHNEIDER, ref. 3, s. 8 – 9.

³⁰ KÁŇA, ref. 15, s. 57-58.

³¹ KÁŇA, ref. 15, s. 97

³² KÁŇA, ref. 15, s. 84.

dě je zklamáním, připomene mi, že jsem v partě zlodějů, že kradu uhlí a že se mne děti bojí. I ty, s nimiž jsem sedával ještě nedávno v jedné třídě. Mají hrůzu z mých hadrů, z mé špinavé neučesané hlavy...“³³ Přesto se nechtěl vrátit domů, na haldě mu bylo lépe než doma, kde byl hlad.³⁴ Domů ho přivedla až smrt kamaráda,³⁵ po měsíci se vrátil zpět k uhlobaronství. Život v partě je snadnější, lepší.³⁶ Hlavním důvodem pro takový život jsou širší možnosti obstarání nedostatkových potravin. Parta dětí se živí krádežemi ovoce, zeleniny a prodejem uhlí. Nebezpečí představují četníci na koních a hlídači zahrad. Ke konečnému rozpadu party dochází v souvislosti s druhým úmrtím, kdy pod koly vlaku zemřela dívka. Pod dojmem této tragické smrti se Vašek Káňa vrátil domů, kde prožil i vznik první republiky.

Oproti Vaškovi Káňovi měl Miroslav Mužík klidné dětství. Válku strávil ve Vychovatelně města Prahy, do které byl přijat roku 1912. Důvodem bylo jeho osiření a nemoc poručníka. Válka se dotkla života v ústavu. Do války odešel chovanec ústavu Václav Gebrle, který padl jako první z pluku.³⁷ Teprve tehdy si chlapci ve vychovatelně uvědomili plný význam slova válka, její „děs a hrůzu“.³⁸ Odvedeni byli i někteří učitelé a vychovatelé, nahradili je váleční invalidé. Chovanci tak byli nechtěnými svědky důsledků války. I za zdi ústavu pronikl hlad, kterému se snažila čelit správce za pomoci chlapců z vychovatelně. Jezdila s vozíkem do městských jatek v Holešovicích, kde jí na její prosbu přenechali vždy nějaké vnitřnosti z poražených dobytčat a k tomu bandasku krve. Z krve vařila kuchařka knedlíky se žemlí, kterou nakrájela na kostičky a pak sypala do rozdělené krve. Knedlíky byly maštěny jen vodovou omáčkou a kyselé zelí dodávalo válečným výtvarům ucházející chuť. Jak válka pokračovala, situace se zhoršovala. Ústavní zahrady se změnilly v záhony zeleniny a pěstovalo se zde ovoce. Díky tomu děti nepociťovaly takový hlad jako ti, co žili mimo ústav.³⁹ Přesto jejich potřeby nebyly uspokojeny úplně. Ve vychovatelně se začíná objevovat kšeftování s potravinami – keřasování. Mladý keřas prodal v nouzi trpícímu chovanci chléb, a to, jak se říkalo, „dej mi za dva“. Nešťastník dostal chléb a v ujednaný čas musel dát za to chleby dva. Stejně jako u podobných obchodů venku „bylo mu i milostivě poshoveno, když slíbil, že uhradí dluh z balíčku, který mu bude přinesen očekávanou návštěvou.“⁴⁰ Ředitel keřasování stíhal, ale nebylo to nic platné, protože chlapci vymýšleli různé úhybné manévry. Život v ústavu se stal obrazem života mimo ústav. Stejně jako děti pobývajících mimo ústav měli zdejší chovanci hlad, jenž byl pravděpodobně menší než u dětí venku, které se musely účastnit shonu po potravinách či výdělku. Děti v ústavu měly na rozdíl od nich jistou střechu nad hlavou, navíc humanitární instituce měly přednost v dodávkách uhlí, takže děti zde zimou netrpěly.

³³ KÁŇA, ref. 15, s. 73.

³⁴ KÁŇA, ref. 15, s. 82-83.

³⁵ KÁŇA, ref. 15, s. 85.

³⁶ KÁŇA, ref. 15, s. 88.

³⁷ AHMP, Šest let v ústavu hlav. města Prahy, neinventováno.

³⁸ AHMP, Šest let v ústavu hlav. města Prahy, neinventováno.

³⁹ AHMP, Šest let v ústavu hlav. města Prahy, neinventováno.

⁴⁰ AHMP, Šest let v ústavu hlav. města Prahy, neinventováno.

Na příkladu dvou osudů vidíme, že i děti se musely během války rozhodovat. Stejně jako dospělí zaujímaly životní strategie, jejichž jediným cílem bylo získání potravy a přežití. Děti trávící válku v ústavu měly situaci o něco jednodušší, ale i ony pocítily hlad. Válka a nedostatek poznamenala život jedné generace, kterou čekal další světový konflikt. Děti první světové války vstupovaly do tohoto konfliktu jako dospělí muži a ženy.